

Pavuša Vežić

Ikonografija romaničke katedrale u Dubrovniku

Pavuša Vežić
 Odjel za povijest umjetnosti
 Sveučilište u Zadru
 Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
 HR - 23 000 Zadar

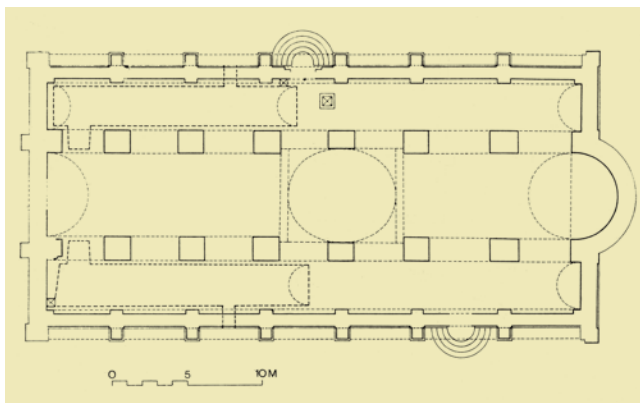
Pregledni članak
Review paper
 Primljen / Received: 2. 3. 2014.
 Prihvaćen / Accepted: 22. 8. 2014.
 UDK: 726.6(497.5 Dubrovnik):7.04

The Romanesque Cathedral at Dubrovnik was built on the site of an older Byzantine church and it existed until 1667 when it was destroyed by an earthquake referred to locally as the Great Quake. After that, a new Baroque basilica was constructed above the remains of its Romanesque predecessor. In 1949, M. Rajković discussed what the Romanesque Cathedral may have looked like on the basis of the way it was depicted in paintings and reliefs produced prior to the Great Quake. The paintings of Dubrovnik which show the Cathedral from the period before the catastrophic earthquake of 1667 were also the subject of a 1999 study by V. Gjukić-Bender. However, the actual remains of the Romanesque structure were unearthed only during the 1980s by J. Stošić. His excavation provided us with a reliable ground plan of the basilica and the way its constructive and architectural elements were arranged. The author of this paper integrates the information obtained from the physical remains of the Cathedral with the information that can be gathered from the depictions of the Cathedral before the Great Quake. He focuses his attention on the 1486 drawing of Dubrovnik by Konrad von Grünemberg of Konstanz, which was unknown to the scholars in the mid-twentieth century. It shows a basilica which closely corresponds to the way the Cathedral was depicted in the model of Dubrovnik held by the town's patron St Blaise on a silver relief dated to the 1450s. Equally important are the descriptions of the Cathedral, for example, the one written in 1440 by Philippus de Diversis of Lucca, and the 1494 one by Pietro Casola of Milan. Additional visual evidence is found in the model of Dubrovnik held by St Blaise in the painting by Lovro Dobričević from the second half of the fifteenth century, in the east end of the Cathedral depicted as part of a similar model in the hands of the same saint in a triptych painted by Nikola Božidarević around 1500, and in the lateral wall and east end of the Cathedral as seen on the model of Dubrovnik held by St Blaise in a triptych from Lopud which was painted by Pietro di Giovanni.

Keywords: Dubrovnik, cathedral, gallery, dome, Romanesque

Arheološka istraživanja pod baroknom katedralom u Dubrovniku vodio je povjesničar umjetnosti Josip Stošić u sklopu programa za Dubrovnik Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu u vremenu od 1981. do 1987. godine, a u suradnji s Ivicom Žilom, arheologom i konzervatorom Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku, te arhitektom Ivanom Tenšekom i fotografom Krešimirom Tadićem, obojicom iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu.¹ Radovima su otkriveni ostaci različitih povijesnih građevina: *dvije velike trobrodne crkve, četverolisna 'memorija', obrambeni zid kaštela, masivni temeljni bazament zvonika-krstionice, nekoliko kuća te desetak zidanih grobnica.* Od sveg tog „inventara“ iz povijesnih je izvora ponajviše bila poznata romanička katedrala srušena za *Velike trešnje* u 17. stoljeću, odnosno potresa iz 1667. godine.²

Međutim, za ovu studiju važni su u prvom redu dijelovi ziđa i uz njih sačuvani ostali elementi konstrukcija i arhitekture romaničke katedrale. Ziđe jasno ocrta cijeli perimetar trobrodne građevine široke oko 17 m i duge od pročelja do začelja oko 38 m. Na tu se osnovu nadovezuje polukružna apsida istaknuta u prostoru na začelnoj strani. Postavljena je u osi crkve. Ziđe je izvana građeno od fino obrađenih klesanaca poredanih u pravilne redove. Pročelni i začelni zid deblji su od bočnih. Cijeli perimetar ojačan je s vanjske strane kontraforima koji ocrtavaju raspored nosača i prostora u nutrini katedrale: dva kontrafora na pročelju, pretpostavljena temeljem povijesne građe, obilježavala su širinu glavne lađe prema bočnim brodovima, a osam kontrafora na bočnim zidovima sedam traveja u nutrini bazilike.

1. Grafička rekonstrukcija tlocrta romaničke katedrale u Dubrovniku napravljena prema arheološkim ostacima bazilike (izvor: JOSIP STOŠIĆ /bilj. 2/, 34)

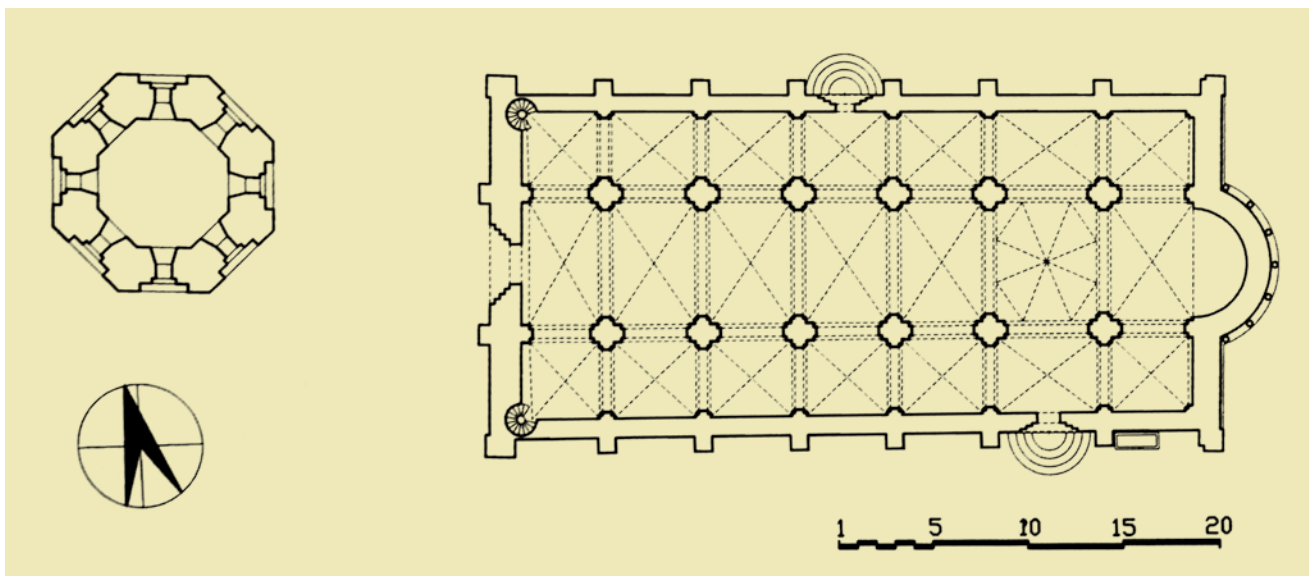
Reconstruction of the ground plan of the Romanesque cathedral at Dubrovnik based on the archaeological remains

Kontrafori su naknadno prigradeni s vanjske strane uz obraze crkve. Piloni i stupovi u kolonadama nisu sačuvani, ali jesu njihove temeljne stope. Zanimljivo je da četvrta, brojeno od pročelja prema začelju, nije u istoj osi s ostalima. Donekle je uža pa time i malo izmaknuta u odnosu na os ostalih stopa. Pri dnu sjevernog zida sačuvan je ostatak tek jednoga plitkog pilastra koji je s ostalima, pretpostavljenim uza zidove, navodno dijelio bočne brodove u traveje. Glavni ulaz u katedralu zacijelo se nalazio na pročelju, ali nije sačuvan. Jedan bočni portal nalazio se na desnom obrazu. Djelomično je očuvan

zajedno s oblim pristupnim stubama. Vodio je u četvrti travej, posred crkve. Drugi se nalazio na lijevom obrazu, ali ni on nije očuvan, tek tragovi stuba pred njim. Vodio je u šesti travej, odnosno drugi pred začeljem (sl. 1).

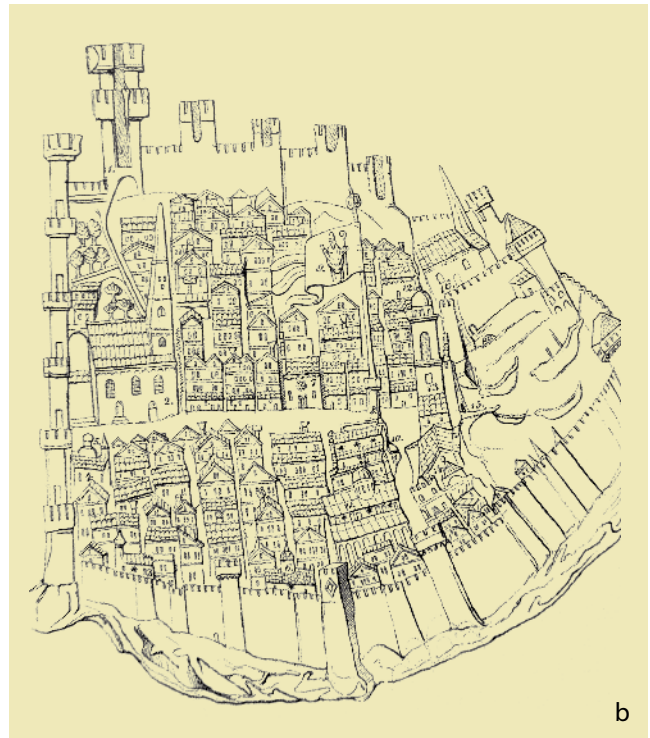
Opisano zide s dijelovima arhitekture i pisani povijesni izvori, te likovna građa naslijeđena iz prošlosti, svjedoče da je romanička katedrala bila građevina bazilikalne forme. Ipak, postoje relativno velike razlike u interpretaciji njena izvornog oblika i vremena nastanka. Svojim proučavanjima J. Stošić pretpostavio je da je izgradnja mogla nastati u vremenu između smrti dubrovačkog nadbiskupa Gerarda, koji je umro 1132. godine te posljednji ordinirao u staroj bizantskoj bazilici, i djelovanja njegova nasljednika nadbiskupa Andrije, koji je umro 1158. godine. Andrija bijaše Toskanac iz Luce, a Stošić njegovu djelovanju pripisuje početak izgradnje romaničke katedrale. Štoviše, njezinu tipološku odliku koju čini začelje s jednom oblom apsidom, povezuje upravo s toskanskom romaničkom arhitekturom.³

Nasuprot tomu, Željko Peković ukazuje na podatke iz kronikâ po kojima je stara bizantska katedrala bila porušena tek krajem 12. stoljeća pa pretpostavlja da je tada započeta gradnja nove.⁴ Naglašava apulske odlike, kontrafore i galerije na bočnim zidovima te ističe osobito *Eustahija, sina protomagistra Bernarda iz Apulije*, koji je 1199. godine imao obavezu godinu dana graditi na bazilici. To Peković uzima za sam početak izgradnje romaničke katedrale.⁵ Ipak, na potrebu kritičkog odnosa prema navodima iz dubrovačkih kronikâ općenito

2. Grafička rekonstrukcija tlocrta romaničke katedrale u Dubrovniku napravljena prema crtežu bazilike na planu Dubrovnika s početka 17. stoljeća (izvor: ŽELJKO PEKOVIĆ /bilj. 4/, 117)

Reconstruction of the ground plan of the Romanesque cathedral at Dubrovnik based on the early seventeenth-century map of Dubrovnik

3. Srebrni pozlaćeni reljef s likom Sv. Vlaha iz stare crkve Sv. Vlaha (detalj), crkva Sv. Vlaha u Dubrovniku, sredina 15. stoljeća (a; foto: P. Vežić; crtež Grada (b); izvor: RUDOLF EITELBERGER von EDELBERG, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije*, Leykam international, Zagreb, 2009., 207, Tabla XXIV, slika IV)

Silver relief of St Blaise from the Church of St Blaise at Dubrovnik (detail), mid-fifteenth century (a); Drawing of Dubrovnik (b)

upozorili su važni autori: M. Prelog koji je zapisao još prije tridesetak godina da *Uza sve poštovanje starih kronika i drugih povijesnih zapisa, danas treba kazati da su oni znali zavesti istraživače razvoja grada*,⁶ a nedavno je u vrijednu radu na tu temu ukazao i D. Zelić.⁷

J. Stošić drži da su zidani piloni u crkvi bili povezani s oblim arkadama te s njima odvajali glavnu lađu od bočnih brodova.⁸ Ž. Peković pomišlja da su na temeljnim stopama bili piloni križnoga presjeka, u obliku snopa pilastara.⁹ U povijesnoj građi spominju se i *okrugli masivni stubovi*.¹⁰ Međutim, sačuvane stope imaju samo pravokutni obris, bez tragova pretpostavljenih snopova ili kružnih pilona. No plan Grada s početka 17. stoljeća na sitnom tlocrtu katedrale zaista bilježi potpurne križnoga tlocrta.¹¹

Stošić drži da su piloni nosili bačvaste svodove uzduž brodova.¹² Peković pak zaključuje da su nosili križne svodove nad travejima koji međusobno bijahu odvojeni pojasnicama,¹³ a Serafin Crijević svodove naziva *testudines opere gothico*.¹⁴ Stošić pak drži da se nad četvrtim i petim travejom u glavnoj lađi, brojeno od pročelja prema začelju, dizao eliptični tambur s kupolom velika raspona.¹⁵ Peković pomišlja na užu kupolu koja se dizala samo iznad šestog traveja, drugog do začelja (sl. 2).¹⁶

Likovni prikazi katedrale nastajali su ovim redom:

1. Srebrni pozlaćeni reljef s likom Sv. Vlaha iz stare crkve Sv. Vlaha – crkva sv. Vlaha u Dubrovniku, oko sredine 15. stoljeća (sl. 3).¹⁷

Najstariji prikaz dubrovačke romaničke katedrale nalazi se na srebrnome pozlaćenom reljefu s likom Sv. Vlaha na glavnom oltaru u crkvi Sv. Vlaha u Dubrovniku. Svetac je ondje prikazan s modelom Grada u lijevoj ruci spuštenoj niz tijelo. U gustu urbanom tkivu zatvorenu u prstenu snažnih gradskih zidina jasno se vidi volumen crkve, južni zid s kontraforima međusobno povezanim oblim arkadama. Umjesto stvarnih osam prikazano je devet kontrafora. Nad njima je krov bočnog broda te izdignut južni zid glavne lađe s prozorima. Iznad je krov s tamburom i kupolom. Tambur je obao, providen prozorima, jednostavnim monoforama. Kupola nad njim ima oblik kalote razvedene rebrima, oblik koji se ponavlja i na mlađim prikazima. Tambur s kupolom nalazi se gotovo u sredini dužine crkve, ipak nešto više primaknut začelju negoli pročelju. Položajem odgovara zapravo četvrtom i petom traveju bazilike, onima gdje su u glavnoj lađi donekle izmaknute stope pilona u kolonadama. Vanjska galerija na južnom zidu nije prikazana.

4. Konrad von Grünemberg, (a) crtež Dubrovnika u putopisu *Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486*; (b) detalj s katedralom (izvor: ŽELJKO PEKOVIĆ, *Crkva Sv. Petra Velikoga - Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik - Split, 2010., 27)
Konrad von Grünemberg, *Dubrovnik in the travel book Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486 (a)*; *detail of the Cathedral (b)*

2. Prikaz Dubrovnika u putopisu *Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486*. – Konrad von Grünemberg, 1486. godina (sl. 4)¹⁸

Nešto mlađi prikaz katedrale nalazi se na crtežu Dubrovnika u putopisu *Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486*. Konrada von Grünemberga iz 1486. godine. Grünemberg je bio iz Konstanza, grada na Bodenskom jezeru u Švicarskoj. Njegovi prikazi gradova u nas – a obišao je Poreč, Zadar, Šibenik, Hvar, Korčulu i Dubrovnik – naivno su predočeni s brojnim pojedinostima koje ne odgovaraju stvarnim povijesnim oblicima. Ipak, zastupljena su osnovna topografska obilježja naselja pa tako i Dubrovnika. Katedrala je položajem nacrtana upravo ondje gdje se zaista i nalazila. Prikazana je, kao na prethodnom reljefu, s kontraforima na južnome zidu. Međusobno su povezani oblim arkadama. Na začelju je velika apsida koja prerasta u kupolu. Ima čunjast pokrov s rebrima. Po obodu je podupiru tri manje, međusobno odvojene oble apsida s oplošjem koje raščlanjuju pilastri i slijepe arkade. U naravi bazilika nije imala takve apsidiole. Broj kontrafora, pak, na crtežu je prevelik, deset umjesto stvarnih osam. Nad njima nema vanjske galerije. Posebno zanimljiv može nam biti sam dojam autora o veličini kupole na kojoj se donekle naslućuje oblik srodan onomu na prethodnome prikazu, dok oplošje manjih apsida asocira na bogatu plastiku zida koju je arhitektura začelja zaista imala.

3. Slika s likom Sv. Vlaha iz Kulturno-povijesnog muzeja, Knežev dvor u Dubrovniku – Lovro Dobričević, sredina 15. stoljeća (sl. 5)¹⁹

Slika je ikonografski srodna s opisanim srebrnim reljefom koji prikazuje lik Sv. Vlaha. Svetac također u lijevoj ruci drži model Grada na kojem se vidi i katedrala.

Čini se da je okrenuta tako kao da je gledano s pročelne strane. Pod zabatom glavne lađe vidi se visok prozor, elegantna uska monofora koje na začelju nije bilo, kao ni visokih akroterija koji podsjećaju na kipove na uglovima zabata. (Akroteriji srodni kipovima zabilježeni su i na veduti Grada u samostanu Sv. Frana, zapravo kopiji originala iz 17. stoljeća.) Pod krovom glavne lađe na slici Lovra Dobričevića niz je monofora koje bilježe i neki mlađi prikazi. Nad krovom se diže kupola na oblu tamburu postavljena na mjestu srodnu s onim predočenim na srebrnom reljefu. Tambur je providen monoforama, a kupola ima kalotast oblik, sve kao na prethodnim prikazima.

4. Triptih s likom Bogorodice sa svecima iz Dominikanskog samostana Sv. Dominika u Dubrovniku – Nikola Božidarević, oko 1500. godine (sl. 6)²⁰

U sredini triptiha naslikan je lik Bogorodice, lijevo su likovi Sv. Vlaha i Sv. Pavla, a desno Sv. Tome Akvinskog i Sv. Augustina. Lik Sv. Vlaha ikonografski je sličan onomu na slici iz Kneževa dvora, ali postavljen u blagu poluprofilu. U rukama drži model Grada na kojem se vidi i katedrala gledana sa stražnje strane. Pod zabatom glavne lađe je kružni prozor, široka rozeta. Uokolo nje niz je stupića i arkadica, bogata arhitektonska plastika začelja. Tu se vidi i krov apsida te pod njim nazire arhitektonska dekoracija njezina obla oplošja. Zacijelo se u tom sklopu nalazila i vanjska galerija začelja. Kupola se ne vidi. Čini se da je taj detalj nestao sa stradanjima slike u prošlosti. Restauracijom ga nije bilo moguće obnoviti. Problematično je koliko prema modelu crkve koju u rukama drži lik Sv. Tome Akvinskog možemo poimati izgubljeno pročelje i glavni portal ili, pak, kupolu na krovu i niz prozora pod njim (sl. 12).

5. Lovro Dobričević, (a) slika s likom Sv. Vlaha iz Kulturno-povijesnog muzeja, Knežev dvor u Dubrovniku, sredina 15. stoljeća; (b) detalj s katedralom (foto: B. Gjukić)

Lovro Dobričević, the painting with the figure of St Blaise from the Museum of Culture and History, the Rector's Palace at Dubrovnik, mid-fifteenth century (a); detail of the Cathedral (b)

5. Triptih s likom Bogorodice sa svecima iz nekadašnje crkve Gospe od Nepuča u Lopudu (izložen u Župnome muzeju) – Pietro di Giovanni, nakon 1523. godine (sl. 7)²¹

U sredini triptiha naslikan je lik Bogorodice, lijevo su likovi Sv. Vlaha i Sv. Frana, a desno Sv. Augustina i Sv. Nikole. Lik Sv. Vlaha prikazan je poput onoga na prethodnome triptihu. U rukama drži model Grada na kojem se vidi i katedrala, ali gledana s boka. Donje dijelove prekrivaju gradske zidine. Na začelnom zabatu naslikana je široka rozeta, a na krovu glomazan tambur s kupolom. Tambur nije obao, već je prikazan poligonalnim (!).

Oplošje kupole ima vanjska rebra. Usput valja spomenuti da je tambur kupole na crkvi Sv. Marije od Rijeke u Kotoru, građevine 13. stoljeća, također poligonalan.²²

6. Plan Dubrovnika s početka 17. stoljeća (sl. 8)²³

Riječ je o planu Grada s iscrtanim svim zidinama te insulama i ulicama. Na planu su crkve predložene tlocrtom pa tako i katedrala. Na njezinu tlocrtu iscrtan je raspored kolonada. Svaka od njih ima niz od šest pilona koji poput snopa stupova, ili pilastara, imaju križni presjek. Nacrtna je i raspored dvaju kontrafora na pročelju te njih još po osam uz bočne zidove.

6. Nikola Božidarević, triptih s likom Bogorodice sa svecima iz Dominikanskog samostana u Dubrovniku, oko 1500. godine (a; izvor: ANTUN TRAVIRKA, *Dubrovnik*, Forum, Zadar, 2005., 23); detalj s katedralom (b; foto: P. Vežić)

Nikola Božidarević, the triptych with the image of the Virgin Mary and saints from the Dominican Monastery at Dubrovnik, c. 1500 (a); detail of the Cathedral (b)

7. Oltarska pala s likom Sv. Marije te likovima Sv. Vlaha i Sv. Frana. Slika se nalazi u muzejskoj zbirci Dominikanskog samostana Sv. Dominika u Dubrovniku – Antonio De Bellis, 1657.-1658. (sl. 9)²⁴

Riječ je o slici velikog formata, pali s likom Bogorodice i anđelima na nebu te likovima Sv. Vlaha i Sv. Frana. Između njih je model Grada, panorama Dubrovnika u pogledu s južne strane. Na slici se vidi osnovni korpus katedrale, malen prikaz bez pojedinosti u oblikovanju.

Uočava se tek volumen zgrade u obliku trobrodne bazilike. Na pročelju se nazire portal i rozeta.

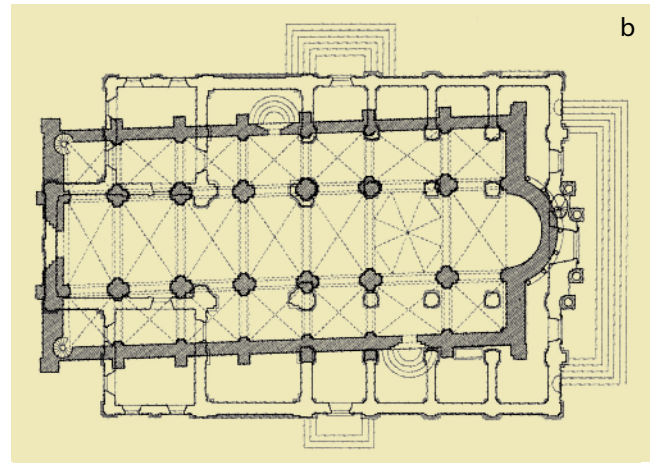
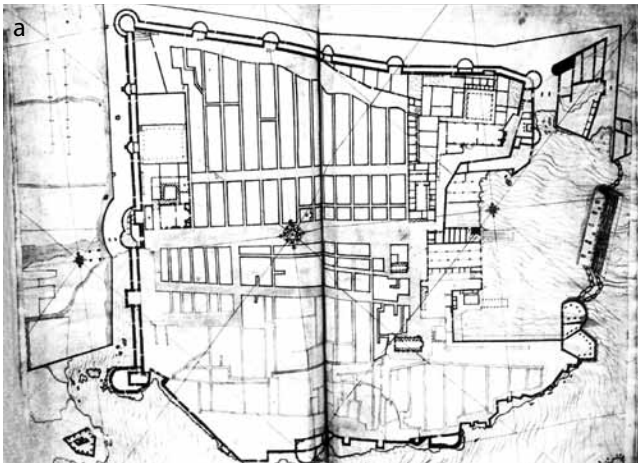
8. Veduta Dubrovnika iz Kulturno-povijesnog muzeja, Knežev dvor u Dubrovniku – naslikana prije 1667. godine (sl. 10)²⁵

Na veduti je katedrala prikazana kao peterobrodna bazilika. Na pročelju ima tri portala. Srednji je lučno nadvijen i viši od bočnih koji imaju ravne nadvratnike.

7. Pietro di Giovanni, triptih iz crkve Gospe od Nepuča na Lopudu (detalj), Župni muzej, nakon 1523. godine (a); detalj s katedralom (b) (izvor: IGOR FISKOVIĆ /bilj. 21/, sl. 14-15)

Pietro di Giovanni, the Triptych from the Church of Our Lady of Nepuč on Lopud (detail), Parish Museum, after 1523 (a); detail of the Cathedral (b)

8. Plan Dubrovnika s početka 17. stoljeća (a; izvor: ŽELJKO PEKOVIĆ /bilj. 4/, 24); grafička rekonstrukcija tlocrta romaničke katedrale napravljena prema planu s početka 17. stoljeća (b; izvor: ŽELJKO PEKOVIĆ /bilj. 4/, 118)

The early seventeenth-century plan of Dubrovnik (a); the reconstruction of the ground plan of the Romanesque cathedral based on the early seventeenth-century plan of Dubrovnik (b)

Horizontalni vijenac dijeli donji dio pročelja od zabata. Posred potonjeg je široka rozeta, a u vrhu zabata druga, uska. Na uglovima su akroteriji. Na bočnom zidu, pak, raspored je od pet kontrafora međusobno povezanih

oblom lukovima. Nad njima je, podno krova, niz od pet pravokutnih prozora. Njima odgovara pet lučno nadvijenih prozora na susjednome uzdužnom zidu. Glavnu lađu rastvara niz od šest pačetvorinastih prozora.

9. Antonio De Bellis, prikaz Grada na oltarskoj pali s likom Sv. Marije te likovima Sv. Vlaha i Sv. Frana, Muzejska zbirka Dominikanskog samostana Sv. Dominika u Dubrovniku, 1657.-1658. (a); detalj s katedralom (b) (foto: P. Vežić)

Antonio De Bellis, the depiction of Dubrovnik on the altar piece featuring the Virgin Mary, St Blaise nad St Francis, Museum collection of the Monastery of St Dominic at Dubrovnik, 1657-1658 (a); detail of the Cathedral (b)

10. Veduta Dubrovnika iz Kulturno-povijesnog muzeja, Knežev dvor u Dubrovniku, naslikana prije 1667. godine (a); detalj s katedralom (b) (foto: P. Vežić)

The panorama of Dubrovnik from Museum of Culture and History, the Rector's Palace at Dubrovnik, painted before 1667 (a); detail of the Cathedral (b)

Iznad krova lađe do začelja diže se kupola prikazana kao kvadratni tambur (!) s kalotastim pokrovom na kojem su naznačena kupolna rebra. Na vrhu kupole je robustan akroterij u obliku kugle (lanterna?) i nad njom visok križ. Kupola je krivo postavljena u prostoru. Doimlje se kao da nije na crkvi već na nekoj građevini pored nje te proviruje iznad krova katedrale. U cjelini, arhitektura bazilike ne odgovara prethodnim prikazima. Oni vjernije predočuju njezin izvorni izgled i proporcije. Na veduti je prenaplašena širina i pseudopeterobrodnost crkve te se katedrala doimlje kao peterobrodna što u naravi nije bila.

9. Veduta Dubrovnik iz Samostana Sv. Frana u Dubrovniku, kopija vedute Grada nastale prije 1667. godine. Veduta se čuva u vlasništvu porodice Delalle u Trogiru (sl. 11)²⁶

Radi se o slici Grada, djelu nepoznatog majstora s početka 19. stoljeća. Tu je katedrala prikazana donekle slična predodžbi crkve na prethodnoj slici iz Kneževa dvora. Ipak, pročeljem je naslikana kao trobrodna bazilika, a profilom začelja kao pseudopeterobrodna. Na pročelju nisu tri portala, već jedan, a po bokovima do njega pačetvorinasti su prozori, po jedan sa svake strane. Nema ni vijenca koji bi dijelio donji dio pročelja od gornjega. Posred zabata je velik pačetvorinast prozor, a u vrhu malena rozeta. Na uglovima zabata naslikani su akroteriji koji izgledom podsjećaju na ljudske likove. Bočni zid je ravan, bez kontrafora! Po sredini ima gotički oblikovan portal. Iznad njega zidom se proteže red od devet malenih kružnih prozora. Nad njima je niska galerija predočena nizom od dvadesetak stupića. Povrh

nje su poredani maleni okrugli prozori. Posred krova lađe diže se kupola, obao tambur s gusto postavljenim visokim i lučno nadvijenim prozorima te nad njim rebrasta kupola navrh koje je križ. U cjelini, arhitektura crkve također ne odgovara ranijim prikazima koji vjernije predočuju njezin izvorni izgled.

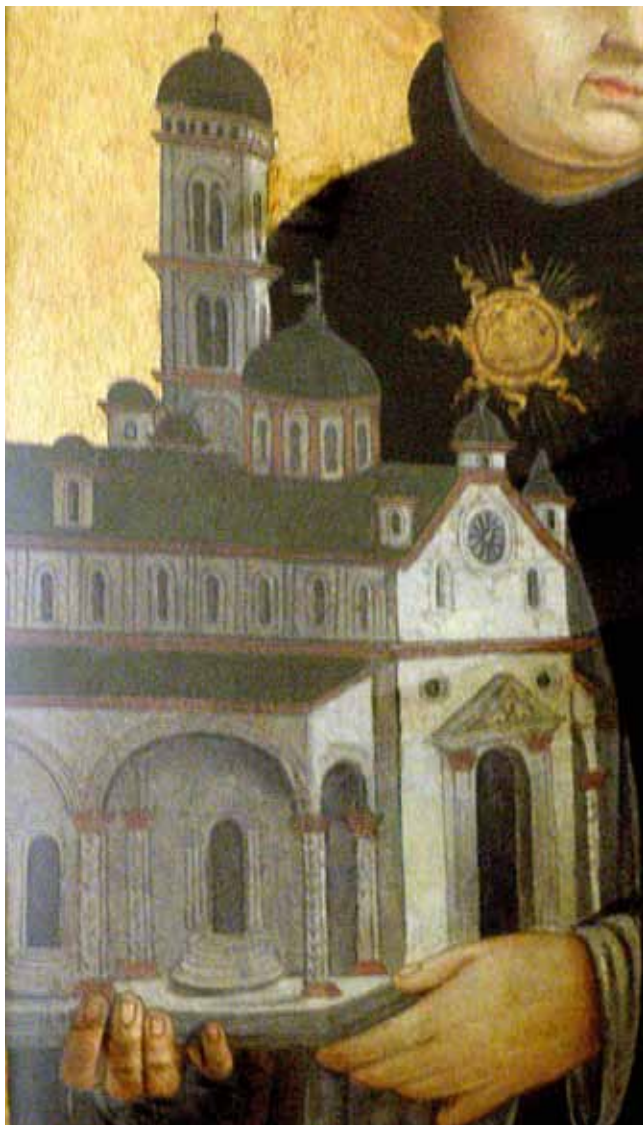
Najstarije poznate pisane podatke o romaničkoj katedrali u Dubrovniku zapisao je humanist Filip de Diversis oko 1440. godine. Bio je porijeklom iz Lucce, a u Dubrovniku bijaše voditelj gimnazije.²⁷ U svom je zapisu naveo kako su potpornji u bazilici *veliki i*

11. Katedrala na veduti Dubrovnik iz Franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku, kopija originala nastala prije 1667. godine (foto: P. Vežić)

The Cathedral on the panorama of Dubrovnik, Monastery of St Francis at Dubrovnik, a copy of the original from before 1667

visoki stubovi (koji se) *vide sve do crkvenog krova*, iz čega Ž. Peković zaključuje da su imali *razvedeni križni tlocrt* kao na spomenutom tlocrtu katedrale na planu Grada iz oko 1600. godine.²⁸ Glavna lađa i bočni brodovi, prema F. de Diversisu, bili su presvođeni, a svodovi su natkrivali i matroneje iznad bočnih brodova.²⁹ Zahvaljujući tom svjedočanstvu znamo za galerije u crkvi, štoviše i za kapelu s relikvijama na njoj. Spominje ih posredno i Pietro Casola, svećenik i hodočasnik iz Milana. U svome glasovitom putopisu iz 1494. godine, *Viaggio in Gerusalemme*,³⁰ on je zapisao

12. Model crkve u rukama Sv. Tome Akvinskog na poliptihu Nikole Božidarevića u Muzejskoj zbirci Dominikanskog samostana Sv. Dominika u Dubrovniku (foto: P. Vežić)

The model of the church held by St Thomas Aquinas, polyptych by Nikola Božidarević, Museum collection of the Monastery of St Dominic at Dubrovnik

kako je Velika crkva, pod nazivom Naše Gospe, malena za nadbiskupsku crkvu, ali zaista lijepa izvana, ljepša nego iznutra, građena izvana od kamena bijela kao mramor. (*La chiesa Maggiore sub vocabulo de Nostra Donna piccola per esser archiepiscopale, pur assai bella di forse e piu bella de dentro, a de fora de pietre bianche como marmoro.*) Izvana ima lijep prolaz načinjen s lijepim stupićima kojim se može obilaziti rečenu crkvu. (*Ha de fora uno bello corridore fatto con belle columnelle per quale se po andar in cerchio a dicta ciesa di fora.*)³¹

S tim opisom znamo za vanjsku galeriju koja se protezala uzduž južnoga bočnog zida, vjerojatno i sjevernog, te povezivala s vanjskom galerijom na začelju. Potonja je shematski zabilježena na spomenutom sitnom crtežu začelja katedrale na modelu Grada u rukama Sv. Vlaha, na triptihu *Bogorodice sa svecima*. Oko 1500. godine naslikao ga je N. Božidarević.³² Čini se da je pročelje prikazano na nešto starijoj slici L. Dobričevića, s likom „parca” u sličnoj ikonografskoj poziciji, ipak srodnijoj s onom na srebrnome liku sveca iz crkve Sv. Vlaha. Svi likovni prikazi katedrale, nastali prije 1667. godine, pokazuju njezin korpus s kupolom na tamburu na krovu glavne lađe. Kao što je već rečeno, dvojbena je možemo li na modelu crkve u rukama Sv. Tome Akvinskog na slici iz Samostana Sv. Dominika prepoznavati elemente s katedrale. U tom smislu na slici je posebno zanimljiv niz prozora podno krovnoga vijenca glavne lađe te oblik kupole. Jedno i drugo odgovara predočenjima tih elemenata arhitekture na nekima od prethodnih prikaza katedrale (sl. 12).

Zaključak

Za suvremenu predodžbu izgleda romaničke katedrale u Dubrovniku presudna je spoznaja stvarnog tlocrta bazilike utemeljena na arheološki otkrivenim i dokumentiranim materijalnim ostacima. Razmatrajući taj tlocrt, prožet ujedno ikonografskim podacima na likovnim umjetninama nastalim u vremenu od 15. do 17. stoljeća, te pisanim izvorima iz tih vremena, možemo pretpostaviti prostorni izgled i pojedine arhitektonske elemente koji fizički nisu sačuvani. Bila je to trobrodna bazilika s polukružnom apsidom u osi crkve. Apsida bijaše istaknuta u prostoru na začelnoj strani crkve. Dvije kolonade, svaka s po šest pilona na pravokutnim stopama odvajale su glavnu lađu od bočnih brodova. Piloni su nosili svodove, a oni matroneje nad brodovima i krovove nad bazilikom. O tome svjedoči Diversisov i Casolin zapis iz 15. stoljeća. Vjerojatno su dva kontrafora

podupirala pročelje, a još po osam njih bočne zidove. Oni bijahu naknadno prigradeni. Međusobno su bili povezani oblim lukovima. Poviše njih protezala se vanjska galerija te povezivala s onom na začelju crkve tvoreći tako ophod, deambulatorij, kojim se moglo obilaziti baziliku. O njemu svjedoči Casolin zapis, a predočuje ga donekle začelje naslikano na Božidarevićevu triptihu. Većina likovnih prikaza pokazuje katedralu s kupolom na oblu tamburu. Međutim, ona na triptihu Pietra di Giovannija naslikana je s poligonalnim tamburom. Možda s tim u vezi stoje dvije sužene stope pilona u području pod kupolom, zabilježene na Stošićevu tlocrtu. Kalota na tamburu na likovnim je prikazima redovito bilježena s vanjskim rebrima, elementom koji još valja kritički promišljati.

S druge strane, kupola na romaničkim crkvama u italjskim komunama čest je dio njihove arhitekture. To vrijedi podjednako za apulsku, toskansku ili lombardsku baštinu. No u graditeljstvu dalmatinskih katedrala tog elementa nema, osim na jugu Dalmacije, u Dubrovniku i Kotoru, što posredno ukazuje na ustrajnost bizantske tradicije u tim sredinama.³³ Stošićev prijedlog datiranja početka izgradnje romaničke katedrale u drugu trećinu 12. stoljeća, vrijeme kada je Crkvom u Dubrovniku upravljao nadbiskup Andrija, Toskanac iz Luce, čini se uvjerljivim.³⁴ On upozorava i na činjenicu da su kontrafori izvana naknadno prigradeni uz perimetralne

zidove zbog uspostavljanja novih prostora, galerija, u gornjim dijelovima građevine.³⁵ Možda to ukazuje na svojevrsnu promjenu koncepta i povezivanje tog sloja s obavezom Eustahija iz 1199. godine da jednu godinu zida na crkvi. Eustahije bijaše sin Bernarda protomagistra u gradu Traniju u Apuliji. U tom slučaju kraj 12. stoljeća ne bi označavao početak građenja katedrale, na što pomišlja Peković,³⁶ već vjerojatni početak nastavka izgradnje, tada po novome projektu, a taj je uključivao vanjske galerije.

Vanjske galerije zatječemo na italjskim crkvama (podjednako apulskim, toskanskim ili lombardskim), ali također i dalmatinskim, u Zadru na bočnome zidu katedrale te oblu zidu apside na bazilici Sv. Krševana.³⁷ No, s druge strane, istina je da su vanjske galerije na apulskim crkvama postavljene na nizu snažnih kontrafora koji nose duboke svodove (Bari, Bitonto, Trani). Kontrafori su znatno masivniji od uskih potporanja prigradenih uz obraze dubrovačke katedrale.³⁸ Možda upravo to možemo razumjeti kao svojevrsnu zamjenu 'toskanskog' projekta iz druge trećine 12. stoljeća u 'apulski' program s prijelaza 12. na 13. stoljeće romaničke katedrale u Dubrovniku. Ona je potom građena još vrlo dugo, sve do sredine 14. stoljeća, te je stekla očito i neke gotičke elemente u konstrukcijama i arhitekturi ukupne prostorne kompozicije (*testudines opere gothico*). Sve to ukazuje na vrijeme intenzivnijeg povezivanja Dubrovnika s Apulijom u 13. i 14. stoljeću.³⁹

Bilješke

¹ JOSIP STOŠIĆ, Sažeti prikaz istraživanja, nalaza i problema prezentacije pod katedralom i Bunićevom poljanom u Dubrovniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 12, Zagreb, 1986., 241-248.

² JOSIP STOŠIĆ, Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 12 (*Arheološka istraživanja u Dubrovniku i na dubrovačkom području*), Zagreb, 988., 15.

³ JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), 31-32.

⁴ ŽELJKO PEKOVIĆ, *Dubrovnik – nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada*, Split, 1998., 138; ISTI, *Nastanak i razvoj katedralnog sklopa u Dubrovniku*, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije (zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije (998.-1998.))*, (ur. Želimir Puljić, Nedjeljko A. Ančić), Dubrovnik, 2001., 517-576.

⁵ MILA RAJKOVIĆ, *Stara dubrovačka katedrala, Naučni prilozi studenata Filozofskog fakulteta*, Beograd, 1949., 114; ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4, 1998.), 138, 141.

⁶ MILAN PRELOG, Bilješke uz radove na obnovi Dubrovnika, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 10-11, Zagreb, 1984., 25.

⁷ DANKO ZELIĆ, O crtežu *Prospetto della Città di Ragusa nel Secolo XII.* kao „izvoru” za najstariju povijest Dubrovnika, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 36, Zagreb, 2012., 27-34.

⁸ JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), 26.

⁹ ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4, 1998.), 137.

¹⁰ M. RAJKOVIĆ (bilj. 5), 117.

¹¹ I. PRINCIPE, Tri neobjavljene karte Dubrovnika iz XVI. i XVII. stoljeća, *Dubrovnik*, N. s., 2/1, Dubrovnik, 1991., 191-202.

¹² JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), 26.

¹³ ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4), 137.

¹⁴ MILA RAJKOVIĆ (bilj. 5), 117.

¹⁵ JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), 26.

¹⁶ ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4), 138.

- ¹⁷ CVITO FISKOVIĆ, *Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV-VXI stoljeća u Dubrovniku*, Split, 1947., 7; ISTI, Dubrovački zlatari od 13. do 17. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, III/1, Zagreb, 1949., 202; *Zlatno doba Dubrovnika*, fotografija na str. 41 te kataloška jedinica U/2 na str. 289 i kataloška jedinica Z/46 na str. 378, Zagreb - Dubrovnik, 1987.; VEDRANA GJUKIĆ-BENDER, Prikazi Dubrovnika u slikarstvu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38, Split, 1999.-2000., 219; VINICIJE LUPIS, O srebrnoj pali i srebrnom reljefu Sv. Vlaha, *Peristil*, 51, Zagreb, 2008., 119-130. Dobar crtež tog modela Grada pa s njim i katedrale na modelu izradio je W. Zimmermann. Crtež je objavio R. Eitelberger. [Vidi: RUDOLF EITELBERGER von EDELBERG, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, ..., Traù, Spalato und Ragusa*, Jarbuch der K. K. Central-Commission, b. V., Wien, 1884., t. XXIV. (= RUDOLF EITELBERGER von EDELBERG, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije*, Leykam international, Zagreb, 2009., 207, T. XXIV, sl. IV)].
- ¹⁸ EDO PIVČEVIĆ, Konrad von Grünemberg's Visit to Croatian Coastal Towns in 1486., *British-Croatian Review*, 17, December, 1980.; EDO PIVČEVIĆ, Jedno svjedočanstvo o hrvatskim gradovima iz godine 1486., *Rad JAZU*, 426, Zagreb, 1988.; NIKŠA PETRIĆ, Iz hrvatske renesansne arheologije, *Starohrvatska prosvjeta*, 25, Split, 1998., 146.
- ¹⁹ VOJISLAV ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd, 1963. Kataloška jedinica SI/9 u katalogu *Zlatno doba Dubrovnika*, Zagreb, 1987., 350; KRUNO PRIJATELJ, Tri doprinosa o umjetnicima „zlatnog doba” Dubrovnika, *Likovna kultura Dubrovnika XV. i XVI. stoljeća*, Zagreb, 1991., 205-209; VEDRANA GJUKIĆ-BENDER, Prikazi Dubrovnika u slikarstvu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999.-2000., 220; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, *U potrazi za izgubljenim slikarstvom*, Dubrovnik, 2013., 315-318.
- ²⁰ KARLO KOVAČ, Nikolaus Ragusinus und seine Zeit, *Jahrbuch das Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*, Bd. XI, Wien, 1917.; M. RAJKOVIĆ (bilj. 5), 118; KRUNO PRIJATELJ, Uz izložbu slika stare dubrovačke škole na festivalu u Dubrovniku, *Hrvatsko kolo*, III/4, Zagreb, 1950.; SANJA CVETNIĆ, Božidarevićev *Triptih obitelji Bundića* i ikonografije Marije u Suncu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31, Zagreb, 2007, 73-79.
- ²¹ VOJISLAV ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd, 1963.; VLADIMIR MARKOVIĆ, Slikarstvo, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, (ur.) Ante Sorić, Zagreb, 1987., 354; IGOR FISKOVIĆ, Les symbioses des traditions et des innovations dans le tissu urbain et les monuments de Dubrovnik du XI au XV siècles, *Hortus artium medievalium*, 2, Zagreb - Motovun, 1996., 105-122; VEDRANA GJUKIĆ-BENDER (bilj. 19), 222-224.
- ²² MILKA ČANAK MEDIĆ, *Arhitektura Nemanjinog doba II*, Beograd, 1989., 202-261; ZORICA ČUBROVIĆ, Srednjovjekovna sakralna arhitektura, u: *Zagovori svetom Tripunu - Blago Kotorske biskupije*, (ur. Radoslav Tomić), Zagreb, 2009., 59-68.
- ²³ I. PRINCIPE, Tri neobjavljene karte Dubrovnika iz 16-17. stoljeća, *Dubrovnik*, 1, Dubrovnik, 1991., 191-202.
- ²⁴ IGOR FISKOVIĆ (bilj. 21), 105-222; VEDRANA GJUKIĆ-BENDER (bilj. 19), 229.
- ²⁵ VEDRANA GJUKIĆ-BENDER (bilj. 19), 232-233. Na tom mjestu, u bilješci broj 14, autorica upućuje čitatelje da je o slici pisao Cvito Fisković već 1940. godine, u *Jadranskoj straži* broj 3.
- ²⁶ VEDRANA GJUKIĆ-BENDER (bilj. 19), 230-232; DANKO ZELIĆ, Dva požara, dvije obnove, dva stila: prilog poznavanju dubrovačke stambene arhitekture sredinom 16. stoljeća, *Peristil*, 56, Zagreb, 2013., 114, sl. 1.
- ²⁷ MILA RAJKOVIĆ (bilj. 5), 116; JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), 36, bilj. 18; ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4), 137, bilj. 290; Philippi De Diversis de Quadriginis, *Situs aedificorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytiae civitatis Ragusii*, cap. IV, p. 28-30, ed. Brunelli, Zara, 1880.; FILIP de DIVERSIS, *Opis slavnog grada Dubrovnika*. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga: Zdenka Janeković-Römer, Zagreb: Dom i svijet, 2004.
- ²⁸ ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4), 137.
- ²⁹ FILIP de DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, *Dubrovnik*, Dubrovnik, 1973.; FILIP de DIVERSIS, *Opis slavnog grada Dubrovnika*. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga: Zdenka Janeković-Römer, Zagreb: Dom i svijet, 2004.
- ³⁰ PIETRO CASOLA, *Viaggio in Gerusalemme*, Milano, 1855.
- ³¹ MILA RAJKOVIĆ (bilj. 23), 116-117; ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4), 139.
- ³² KARLO KOVAČ (bilj. 20); KRUNO PRIJATELJ (bilj. 20).
- ³³ IGOR FISKOVIĆ, Les symbioses des traditions et des innovations dans le zissu urbain et les monuments de Dubrovnik du XI au XV siècles, *Hortus artium medievalium*, 2, Zagreb - Motovun, 1996., 105-122.
- ³⁴ JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), 32.
- ³⁵ JOSIP STOŠIĆ (bilj. 2), legenda uz plan II/I.
- ³⁶ ŽELJKO PEKOVIĆ (bilj. 4), 141.
- ³⁷ NADA KLAJČIĆ - IVO PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.* (= *Prošlost Zadra II*), Zadar, 1976., 254-260, 288; IVO PETRICIOLI, Umjetnička baština Samostana Sv. Krševana do XVI. stoljeća, u: *1000 godina Samostana Sv. Krševana u Zadru*, (ur. Miroslav Granić, Stijepo Obad, Ivo Petricoli), Zadar, 1990., 197-219; PAVUŠA VEŽIĆ, Arhitektura romaničke katedrale u Zadru, *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 1994., 229-240; ISTI, *Episkopalni kompleks u Zadru*, Zadar, 2013.
- ³⁸ *L'arte in Italia - Dal secolo XII al secolo XIII*, vol. III, (ur.) Carlo Lodovico Ragghianti, Gherardo Casini Editore, Roma, 1969, col. 132-138; ERICH KUBACH - PETER BLOCH, *Romanička umjetnost*, Bratstvo jedinstvo, Novi Sad, 1974., 117-119; ALICK McLEAN, Romanesque architecture in Italy, u: *Romanesque / Architecture - Sculpture - Painting*, (ur. Rolf Toman), Könemann - Köln, 1997, 106-108.
- ³⁹ O tome svjedoče ugovori Dubrovnika s gradovima na italskoj strani Jadrana početkom 13. st. oljeća: s Barijem i Monopolijem već 1201. godine i Termolijem 1203. godine. Ugovori su jamčili, obostranu slobodu trgovanja i pomorskog prometa, carinske povlastice i slične reciprocitete (vidi: BERNARD STULLI, *Dubrovnik*, enciklopedijska jedinica u: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Zagreb, 1958., 130). Za opće umjetničke veze Dubrovnika s Apulijom vidi: CVITO FISKOVIĆ, Prilog dubrovačko-dalmatinskim i apuljskim vezama, *Zbornik za likovne umjetnosti*, 10, Novi Sad, 1974., 325-331.

Summary

Iconography of the Romanesque Cathedral at Dubrovnik

In order to deepen our contemporary knowledge about the Romanesque cathedral of Dubrovnik, it is of utmost importance to turn to the archaeological remains and the documented material evidence in order to establish its ground plan. On the basis of the ground plan and in combination with the way the Cathedral was depicted in the art works produced during the period from the fifteenth to the seventeenth century, while also taking into account the contemporary written sources, we can propose a reconstruction of the Romanesque Cathedral together with a number of architectural features which have not been preserved. The Cathedral was an aisled basilica with a semi-circular apse which protruded at its east end. The nave was separated from the two aisles by means of arcades consisting of six piers resting on rectangular bases. The piers carried the vaults and these, in turn, supported the galleries above the aisles and the roof of the basilica. Such an arrangement was recorded by Diversis and Casola in the fifteenth century. In all likelihood, the two buttresses on the façade and eight more on each lateral wall were added later. At the top, the buttresses were connected by semi-circular arches and an exterior gallery existed above them. This gallery was connected to the one at the back of the church, creating thus an ambulatory which enabled the circumambulation of the basilica. This feature was mentioned by Casola and can be seen, to a certain degree, on the triptych painted by Nikola Božidarević. Most depictions show the Cathedral as having a dome on a round drum. However, the dome on the triptych painted by Pietro di Giovanni features a polygonal drum. The fact that the bases of the two piers situated under the dome are narrower compared to others, as can be seen on the ground plan recorded by Stošić, may have had something to do with that. The depictions of the dome regularly show exterior ribs which is a feature that requires further critical deliberation. At the same time, the dome does appear frequently in the architecture of Italian Romanesque churches. This can be seen in the architectural heritage of Apulia, Tuscany and Lombardy alike. When it comes to Dalmatia, however, only the cathedrals in its southern part, that

is, at Dubrovnik and Kotor, were provided with a dome which is a phenomenon that points to the longevity of Byzantine tradition in these towns. The proposal put forward by Stošić, that the building of the Romanesque cathedral started during the last three decades of the twelfth century, when the Archbishop of Dubrovnik was Andrew of Lucca in Tuscany, seems convincing. Stošić also drew attention to the fact that the buttresses were added onto the exterior face of each lateral wall in order to carry the weight of the gallery in the upper part of the basilica. This may indicate that the initial concept was altered and it could be linked to an archival record of 1199 which mentions that a certain Eustace was required to carry out building works on the Cathedral. This Eustace was the son of Bernardo, a foreman (*protomagister*) in Trani in Apulia. This means that the twelfth century was not the time when the building works began, as Peković suggested, but the time when the building continued after the introduction of a new design with exterior galleries. Such galleries are found in Italian churches (in Apulia, Tuscany and Lombardy alike) as well as in some Dalmatian ones, for example on the lateral wall of Zadar Cathedral and on the wall of the semi-circular apse of the basilica of St Chrysogonus in the same town. On the other hand, fact remains that the exterior galleries in Apulian churches were supported by a series of robust buttresses which carried high vaults (Bari, Bitonto, Trani). These buttresses are much more solid in comparison to the narrow ones which were added onto the walls of Dubrovnik Cathedral. Perhaps this can be understood as a consequence of the change of design for the new cathedral which saw the replacing of what one might call a Tuscan project of the second half of the twelfth century with the Apulian one from the turn of the thirteenth. The building works continued long after this, well into the mid-fourteenth century, and in the process the cathedral acquired a number of Gothic elements. Its overall architectural composition was also imbued with the Gothic spatial articulation such as the *testudines opere gothico*. This makes it clear that during the thirteenth and fourteenth century, Dubrovnik experienced intense connections with Apulia.